

**АНДРЕЙ ПАНТЕВ
ИСТОРИЧЕСКИЯТ
УНИВЕРСАЛИЗЪМ НА
АРНЪЛД ТОЙНБИ**

chitanka.info

Преди четвърт век един нашумял френски кинорежисьор с премерен смях бе доверил на журналистите, че той научава от критиците какво е искал да каже на света с филмите си. Така изискана, но арогантна ирония, би могъл, с далеч по-голямо основание, да прояви и Арнълд Джоузеф Тойнби по отношение на научноизследователските си открития. Вече се питам дали всичко написано за него леко не започва да превишава огромното му по обем, обхват и значимост творческо наследство. Още приживе той бе станал академическа легенда. Още приживе той превърна Клио едновременно в Темида и Касандра. Още приживе, подобно на един Айнщайн, той бе произнасян за зъл или благодетелен великан, без да бъде разбран и дори четен. Подобно на Тукидид и Томас Карлайл, Тойнби като име автоматично сигнализира науката история с цялата ѝ всеобхватност на зона за изява на историци и политолози, на философи и културолози, на науковеди и политически анализатори. Кой ли не споменава Тойнби, за да експонира екстравагантна ерудиция, кой не го индикира като мярка за съизмеримост във време и пространство, кой не го посочи като доказателство за вечността на истинската мъдрост и кой ли не се опита да се разгневи на неговото дискретно пророчество? Едно хаотично изреждане на утвърдени имена свидетелства за това: Хю Тревър-Роупър и Джон Робъртс, Е. А. Космински и Н. И. Конрад, Жан Батист Дюрозел и Ален Абел, Лин Пиао и Зики Салех, индийски теолози и бразилски историци, немски писатели и полски философи, Р. Никсън и Х. Макмилън, арабски и израелски тълкуватели на историческите права върху библейските земи и войнстващи марксисти. Каквото и да се пише или каже за него, Тойнби си остава уникален и поради това не само неподражаем, но и завинаги недостижим!

В годината на отпечатването на първия том от настоящия фундаментален труд на Тойнби не друг, а Клифтън Фейдимен написа, че „от всички книги, публикувани в нашата страна, със сигурност само тази ще се чете и след сто години“. Още през 1971 г. друга академична знаменитост — Дж. Р. Равнец, окачестви Тойнби като „най-аристократичният и най-философският историк“. Дано да се досетим какво означава такава комплиментарна характеристика, която има малко общо с буквалното звучене и значение на думите. Властният авторитет на името Тойнби така стремително завладя академическия свят, че повечето от неговите храбри противници от ранга на Хю

Тревър-Роупър дължат част от популярността, ако не и от престижа си, и на обстоятелството, че дръзнаха да му опонират.

Странно ли е тогава, че неговото смущаващо нашата осведоменост име се настани постепенно, отначало като банализиран тест за стандартен научен снобизъм, за да се развие и достигне едно самочувствено почитание. Казват, че някога жреците са били пазени далече от погледа и съприкосновението на простосмъртните, за да могат по-лесно да повярват в магическите чудотворни способности на избраните. За просветения читател у нас, Тойнби вече не е онази страхопочитателна енигма, при която незнанието често допринася повече за програмирания възторг, отколкото познанието. Един малък, но стегнат том от подбрани теми от неговите съчинения, придружен с отличен послеслов от компетентния преводач,^[1] вече е на път да стане библиофилска находка. Появиха се и сериозни, макар и понякога едностранчиви анализи, размишления и коментари върху Тойнби. Но той тепърва ще бъде възприеман и тълкуван като философско-историческа вселена у нас. Машиналното любопитство и интерес, предизвикани и от едно примитивно и глупаво премълчаване от вчера, ще бъде скоро заменено от мотивираното вникване и задълбочено споделяне на историческата философия на Тойнби, при което евентуалното частично или условно несъгласие само повишава стойностите на този ум за света. Защото значимостта на учения и науката се определя не от фрагмента или от обстоятелствения регионален детайл, а от изпитаната им непреходност. Защото в историографията вече винаги ще има „тойнбианство“ дори и когато името на Тойнби няма да бъде така агресивно показно. Защото винаги ще има тойнбианска традиция в цялата световна хуманитаристика независимо какви и колко теоретически или методологически школи ще се появят в бъдеще.

Тук вече намирам и мястото, където следва да се посочи и гордият генеалогичен произход на клана Тойнби, където има социалреформатори и физици, журналисти и хирурзи. Някои от тях присъстват плътно и неизменно в световните библиографии и енциклопедии, но преднамерено посочвам само двама, стоящи преди и след историка Тойнби. Чичото на автора на настоящата книга носи същото име — Арнълд Тойнби, и често става причина за невежествени авторски недоразумения. Той е роден на 23 август 1852 г. в Лондон и

умира на 9 март 1883 г. в близкия Уимбълдън. Син на известен лекар, А. Тойнби посвещава своите професионални амбиции на икономическата история. Заедно с Енгелс и Бланки, той въвежда понятието *индустриална революция* като алтернатива на социалнополитическа революция. През 1884 г. неговите лекции върху тази тематика са публикувани посмъртно под същото заглавие. По този начин индустриалната революция, изведена от историческия опит на викторианска Англия, придобива значение на общоисторическо явление. Именитият чичо е един от първите британски историци, които паралелно с кабинетните си занимания „практикуват история“ чрез опити за създаване на такъв политически и административен реформизъм, който ще предотврати политически сътресения, подобни на Гражданската война от 1642–1649 г. или чартистките движения, разтърсили британските острови между 1832 и 1848 г.

Свидетел на идейното и организационно обособяване на английския пролетариат, Тойнби — старши кръстосва новите индустриални градове, за да убеди със силата на научната аргументация историческата съвместимост между Третото и Четвъртото съсловие в близка перспектива. Вследствие на неговата дейност през 1884 г. Кенън Барнет създава институция, която има централа в Източен Лондон и носи името Тойнби хол. Тази фондация съществува и днес и е посветила усилията си в преодоляване на опасностите от социални конфликти чрез благотворителна дейност или посредством широка обществена кампания срещу социалната несправедливост.

Синът на знаменития историк — Теодор Филип Тойнби, е роден на 25 юни 1916 г. в Оксфорд и почива на 15 юни 1981 г. Той е известен далеч от пределите на отечеството си писател и редактор, издател и литературен критик. От 1950 г. е в редакторския съвет на авторитетния вестник „Обзървър“. Арнълд Джоузеф Тойнби има и други прочути родственици, които често се споменават от самия него, но с оглед на конкретната тематика подминаваме тяхното присъствие в духовния живот на Англия и Европа.

Авторът на настоящия труд, който ще понесе най-високо славата на рода Тойнби, е роден на 14 април 1889 г. в Лондон и си е отишъл от този свят на 22 октомври 1975 г. в знаменития със своето средновековно великолепие град Йорк, Северен Йоркшир. Пътят на А.

Тойнби като че ли още в началото е предопределен към научно величие. След неизбежния оксфордски колеж през 1911 г., когато показва умерено предпочитание към хуманитарната класика, Тойнби заминава за романтичната тогава Гърция, където бил ученик за кратко в атинското Английско училище. Тук Тойнби като че ли среща зова на своята професионална съдба. Няма и най-кратък биографичен очерк за него, където да не се споменава, че пътувайки през дебрите на полулегендарните Балкани, Тойнби е осенен от идеята за историческата приемственост, наблюдавайки български селяни, носещи шапки от лисича кожа, напомнящи военачалниците на войниците от времената на Ксеркс. Този Архимедов или Нютонов рефлекс става вдъхновителният импулс на бъдещия класик, който никога няма да бъде забравен.

Следва рутинната преподавателска дейност в Оксфорд от 1915 г., експертна дейност към разузнавателния отдел на Форин офис, после преки свидетелства и силни впечатления от започналата Световна война. Войната грабва въображението му. Още през 1917 г., заедно с Д. Митрани, Д. Хогарт и Н. Форбс, Тойнби пише кратка история на Балканите, силно политизирана с оглед на съюзническите предпочитания на Англия. Но този малък и обременен от предубеждения труд е само началото на интереса на Тойнби към балканските проблеми и Източния въпрос, който става тематичната сфера на първите му изследователски проекти. След осмисляне на познанията си като експерт на Парижката мирна конференция през 1919 г., Тойнби публикува първата си значима книга през 1922 г. Тя има заглавие „*Източният въпрос в Гърция и Турция*“ и носи компетенцията едновременно на учен-професор по история на Византия и на съвременна Гърция, а и на кореспондент на „Манчестър Гардиън“ от времето на гръцко-турската война, когато Турция войнствено отказва да изпълни всички клаузи на натрапения ѝ след войната Севърски договор. Така А. Тойнби съединява лабиринтите и драмата на Източния въпрос с една далечна историческа перспектива както от кабинета си в Лондонския университет, така и от местата на свирепи и драматични стълкновения, подновили древните колизии между загинали цивилизации. В следващите три години А. Тойнби бързо заема всепризнати позиции сред придирчивия британски научен свят. Неговата интуитивна способност за усещане на

широкообхватната историческа приемственост, подплатена с постепенно натрупвана широка ерудиция и конкретни наблюдения, му донасят име на историк-маниерист, който не пълзи по събитийната верига на последователната хронология, а търси културно-исторически модели в историческото време и пространство. Още през 1925 г. той става професор в знаменитото училище по икономически науки в Лондон, което ще даде бъдещите държавници и политици на атлантическия свят. В същото време той е и директор на изследователския сектор на Кралския институт по международни отношения, който образува британския дипломатически елит и съветва стратегите на английската външна политика.

Тойнби започва своето епохално „*Изследване на историята*“ през 1922 г. От тогава можем да твърдим, че настъпва истински преврат в разбирането на културно-историческото минало на човешкия род. Тойнби изучава, обяснява и предсказва възхода и упадък на 26 цивилизации, като стига до неутешителното заключение, че цивилизацията западат и загиват поради глупостта, греховете или тиранията на елитарното деспотично малцинство, издигнато от тях. За разлика от Шпенглер, Тойнби не проповядва и не вещае исторически фатализъм. Той само предупреждава, че различните цивилизации са обречени, ако не отговарят позитивно на всекидневните предизвикателства на историческата еволюция. Тойнби вижда дух и рации в еднаква значимост и еднаква съдба във времената от Омир и Ашока до Неру или Наполеон. Той еднакво оценява историческите качества на всяка цивилизация, в която вижда част от изявата и участието на човечеството изобщо. Неговият универсализъм обаче не размива и не смесва качествените разлики, така както и неговата селекция и разграничение не отрича величавата и неунищожима историческа приемственост. Той е еднакво убедителен в детайлизирани анализи на отделен културно-исторически детайл и в своето надпланетарно „прелитане“ върху човешката история. През целия си живот Тойнби пише, ръководи и пътува, наблюдава и осмисля. Докато работи върху „*Изследването*“, той продължава административната си дейност в Кралския институт за международни отношения, където между 1939 и 1943 г. е и негов главен директор. В същото време той остава преподавател в Лондонското училище по икономически науки чак до своето пенсиониране през 1956 г. До Втората световна война Тойнби

съсредоточава своето внимание върху произхода, развитието и гибелта на световните цивилизации, близостта, сходствата и различията между тях. Той разграничава 26 цивилизации, 16 от които обявява за загинали. Неговите идеи за общото и специфичното между световните цивилизации генерират особено „цивилизационно“ родословно дърво, в което срещаме континуитета на заимстване и иновация в културен, институционален и стопански план. Между годините 1934 и 1961 г. Тойнби публикува фундаменталното си историческо съчинение „Изследване на историята“, прието за едно от най-значимите събития в историографията на ХХ в.

След Втората световна война Тойнби концентрира усилията си в изследването на ролята на световните религии като двигателен фактор в историческия процес. Този акцент в тематиката на учения допълнително обогатява и осмисля интердисциплинарния подход в обясняването на световните културно-политически произшествия. Тук вече Тойнби засилва своя морализаторски императивен тон в предсказания за бъдещето чрез осмисляне на падения и гибел в миналото. В същото време той успешно обединява общите човешки стойности, независимо от противоречията. Тойнби поставя тежко ударение на духовните сили в мотивацията, проявата и резултатите на всяка историческа дейност в личностен и колективен израз и смисъл. Той трудно преодолява снизхождението си спрямо модерните движения на новото време и често ги възприема като възпроизвеждане на изяви и състояния от предмодерната епоха. Тъкмо поради това приблизително една трета от цялата материя на неговото изследване е посветена на Гърция и Рим и почти толкова на Изтока. Тойнби не крие своя скепсис спрямо механичната статистическа фактография и често дискретно ни внушава, че не е очарован от „модерната“ епоха. В този смисъл Тойнби е най-„незападният“ световноизвестен западноевропейски историк. Той стои настрана от стереотипните „песимизъм“ и „оптимизъм“ в глобализираните и често политизирани исторически присъди и предсказания. Тойнби не осъжда или оправдава в онзи назидателно-войнствен до апокалиптични закани дух, който често срещаме от учени от неговия професионален и интелектуален ръст и ранг. Той само установява и обяснява — способност, която съм забелязал единствено у А. Дж. П. Тейлър, без, разбира се, той да притежава универсализма на Тойнби. „Нас ни

предава това, което е фалшиво вътре в нас“ — така в т. II, с. 47 историкът лаконизира с една поетична фраза сложния и мъчителен въпрос, какво погубва световната слава, за да отклони не само удобната заблуда за божествения произход на цивилизациите, но и успокоителната примиреност за неизбежността на неизбежна гибел.

Впрочем нека преодолеем лукавото изкушение да обясняваме Тойнби не само за да не предизвикаме сардоничния смях на неговата сянка, но и защото всеки осведомен читател си има „своя“ Тойнби, независимо дали става дума за отношенията му с Бога или за аргументация в конфликта между арабския свят и Израел. „Тойнби и Русия“, „Тойнби и Ливан“, „Тойнби и национализмът“, колко много подобни регионални теми със световно значение могат да се извадят от неговото многолико, разнотилно и най-вече универсално обяснение на произхода и съдбата на човешката история. Отдавна е публикувана и статия „Тойнби като поет“. Намирам, че може и следва да се напише изследване „Тойнби и България“, и то не само защото той понякога споменава пряко мястото на българското Средновековие в световния ред или опитите за българското вграждане в модерната културно-политическа структура в Европа. В една от ранните си книги А. Тойнби посочва, че макар и победена в Първата световна война, България „имаше повече справедливост на нейна страна“, и изразява възхищение от това, което България успя да осъществи с нейното чудесно поколение между 1878–1912 г. Но за нас, още нереализираните исторически българи, може да има утешително, а и поучително звучене един от многото универсални изводи на Тойнби: „Една от вечните слабости на човешките същества е да приписват неуспехите си на сили извън техния контрол.“ Звучи познато до носталгия, нали? Как често проявяваме това спрямо самите нас!

Такава внезапно открита съпричастност е едно от многото доказателства за единството на човешката природа, възможностите и надеждите за междучивилизационното взаимодействие, които съставляват интимната същност в разбиранията на Тойнби за световната история. В неговите томове ние срещаме понятия, термини и категоризации, трудно приложими не само за нашето историческо минало, но и за нашите представи за света. Наистина потребна е не само професионална подготовка, но и особено широки професионални познания, за да разбереш значението на пъстрата лексиконна палитра

на Тойнби. Но както често повтаря А. Айнщайн, науката следва да обяснява нещата просто, но не по-просто, отколкото са те в действителност. Защото именно в сложното взаимоотношение, в мозаечната пъстрота на отминалия свят може да се намери истинско обяснение, което много рядко се обхваща или подчинява на онова, което наричаме добрия разум в науката. Тойнби не крие, че е историк-интуист, и подобно на Бергсон поставя интуицията над всичко останало, включително и над самото познание. Това е едно от многото предизвикателства на Тойнби към идващия рационален свят, в който изобретателят на локомотива бе по-важен от Шекспир и Русо. Защото предизвикателства се посрещат с готовност, а не с храброст. Това е посланието на Арнълд Тойнби към света.

Това дискретно внушение на мъдър учен и фин човек като Тойнби е по-сложно и трудно за разбиране, отколкото лабиринтите и систематиката на неговия теоретически циклизъм, който носи идеята за общочовешкото единство, а не за етнобиологическата предопределеност. Така онази повтораемост, която Тойнби вижда в анатомията на обществения исторически процес, няма трагическия знак на безсмислие и безнадеждност за човешките усилия по пътя към прогреса, а носи мъдрата многозначителност на една теоретическа универсалност, която сближава. Тъкмо от там Тойнби извежда своята привлекателна идея за създаването на общочовешка цивилизация в близко бъдеще. Поставил Човека във всичките световни сътресения, съзидания и катастрофи, Тойнби твърди, че от него произтичат всичките нещастия и триумфи в историческия живот на света. Но как ли да приемем перспективната съвместимост между общочовешката цивилизация и неутешителното наблюдение, че природата на Човека не се е променила значително в позитивна насока в последните няколко хилядолетия? Този въпрос, който, сигурен съм, че си задаваме всички, е една от малкото неразгадани тайни и пространства за въображение в наследството на Арнълд Тойнби, принадлежащо на света!

проф. д-р Андрей Пантев

[1] Тойнби, А., Подбрано. Библиотека „Идеи“ Превод от английски и послеслов Л. Симеонова. Университетско издателство „Св

Кл. Охридски“. София, 1992 — прави впечатление, че послесловът написан през октомври 1989 г. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.